

RUS ŞARKİYAT ÇALIŞMALARININ TEMELLERİ: RUS TARİHİNİN BAŞLANGICINDAN 15. YÜZYILA KADAR

Origins of the Russian Oriental Studies: From the Beginning of Russian History to the 15th Century

*Mustafa ÖZBAŞ**

Özet

Bu çalışmamızda Rusya'daki şarkiyat çalışmalarının, 15. yüzyıla kadar geçirdiği dönem üzerinde durulmuştur. Bu dönem daha sonraki şarkiyat çalışmalarına bir temel teşkil etmesi bakımından önemli görülmektedir. Rusların Şark'a dair ilk bilgi ve izlenimlerinden yola çıkarak, Moğol İstilasının sonuna kadar Rusların Şark'la ilişkileri değerlendirilecektir. 15. yüzyıla kadar Rusların Şark'la olan ilişkileri, Ruslar açısından Şark'ı çalışmanın bir seçim değil, bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Şarkiyatçılık, Moğol İstilasası ve Ruslar

Abstract

In this study, the period of the Russian oriental studies from the beginning of Russian history to the end of the 15th century will be emphasized. It is supposed that this period is important since it forms a basis to subsequent oriental studies. Starting from the Russians' first knowledge and impressions on East to the end of the Mongol invasion, Russians' relations with the East will be evaluated. Russians' relations with the East till the 15th century show that studying East is not a choice but an absolute necessity for the Russians.

Key Words: Russia, Orientalism, Mongol Invasion and Russians

Rusya'da şarkiyat çalışmalarının, gerek Çarlık Rusyası döneminde, gerekse Çarlık Rusyası'ndan devraldığı şarkiyatçılık bilgisi ve geleneğini yaşatan Sovyetler döneminde çok önemli noktalara ulaştığı bilinmektedir. Büyük Petro'dan başlayarak akademik kurumlar altında çalışılmaya başlanan “Şark”, öncelikle şarki dillerin öğretilmesini gerekli kılmıştır. Bu durum, şarkiyatçılığın hem pratik ve akademik amaçlarını hem de politik-ekonomik amaçlarını birleştirmiştir. Şarkiyatçılığın bu “pratik”, “akademik” ve “politik-ekonomik” amaçları ya da temelleri, diğer Batılı ülkelerde de benzer seyirler göstermiştir. Başka bir deyişle şarkiyatçılık bağlamında “öteki” ya da “düşman”, “tanıma”nın, “anlama”nın ve “kullanma”nın konusu olmuştur. Ancak şarkiyatçılık çalışmalarına temel olan bu unsurlar, Rus tarihi açısından hiçbir zaman soyut bir karakter taşımamıştır. Rusya'da Hindoloji çalışmalarının kurucularından I. P. Minayev, bu durumu coğrafi yakınlıkla açıklamakta, Rusya'nın Şarkla sadece soyut bir şekilde ilgilenmek için çok yakın olduğundan bahsederek “Rusya'nın menfaati her zaman Şarkla yakından alakalıdır ve bu nedenle bizdeki şarkiyat çalışmaları pratik yansıması olmaksızın mümkün değildir” demektedir.¹ Biz de çalışmamızda, Rusya'da şarkiyat çalışmalarının başlangıcına temel olan bu coğrafi yakınlık üzerinde durarak, 15. yüzyıla kadar Rusya'nın şarkla olan ilk ilişkilerini ve bu ilk ilişkilerden edindiği bilgi ve izlenimleri göstermeye çalışacağız.

* Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi.

¹ I. P. Minayev, *Ob izuchenii Indii v russkix universitetax*. Otchet o soctoyanii Imperatorskogo S.-Peterburgskogo universiteta i deyatelnosti ego uchenogo socloviya za 1883 g. CPB. 1884, s. 89.

Bilindiği gibi bugünkü Rusların ataları olarak bilinen Slavların Doğu koluna mensup Poliane, Severiane, Viatçı, Radimiçi, Dragoviçi, İlmen ve Kriviçi gibi kabileler günümüz Rusyası'nın batısında ve Ukrayna'da bulunan Dinyeper, Pripyat, Bug ve Volkhov gibi nehir kenarlarına yerleşmişlerdir.² Geçimlerini toplayıcılık, balıkçılık, ticaret ve kes-ve-yak tekniğine dayalı tarımla sağlayan bu kabileler, kuzeyden gelen Vareg göçü ve zaman içerisinde tarımsal alanların kullanılamaz hale gelmesi dolayısıyla doğuya ve güneye doğru göçerek Volga (İdil), Kama ve Oka nehirlerinin kenarına yerleşmişlerdir. Genel olarak Vareg yayılması öncesinde bu yerleşim bölgelerinin, Hazarlar, Fin-Ogurlar, Bulgarlar, Başkurdlar, Çuvaşlar ve Volga boyundaki diğer göçebe topluluklar tarafından mesken tutulduğu bilinmektedir. Aşağı Volga'nın stepleri, Don ve Dinyeper ırmakları sadece Türk kabileler tarafından değil, aynı zamanda İskitler ve Sarmatlardan arta kalan yerleşik İranlılarla doluydu. Varegler ve Hazarlar arasında Don ve Volga nehirleri üzerinden Slavlar, İranlılar ve Araplarla yapılan kârlı nehir ticareti için gerçekleşen mücadele 9. ve 10. yüzyıllara damgasını vurmuştur. Hazarlar, sadece bahsi geçen nehirlerde ticaret yapmalarını sağlayan botlara sahiptirler, lakin Karadeniz üzerinden İstanbul'a mallarının taşınmasını sağlayacak gemilerden mahrum durumdadırlar. Vareglerin ise deniz ticaretinde kendilerini üstün konuma geçirecek filolarla sahip olması dolayısıyla bu mücadele Hazarların aleyhine sonuçlanmıştır.³ Hazarların aleyhine gelişen bu duruma karşın onların Kiev Rusyası öncesinde Slav kabilelerinin ve dolayısıyla da Kiev Rusyası'nın siyasi, toplumsal ve kültürel hayatlarına etkisi ise bir hayli fazladır. Öyle ki tarihte Rus "kağan"ı, Rus prensinden önce zikredilmiştir.⁴

Türk tarih çalışmaları açısından da bir ekol sayılan ünlü Rus şarkiyatçı V. V. Barthold, Rusların Hazarlar üzerine yaptığı seferlerin, 10. asırda Rusya'da devlet fikrini güçlendirdiğini belirtmektedir.⁵ Günümüze kadar gelen birçok yer isminin de Türkçenin bir diyalekti olan Hazar dilinden geldiği savunulmaktadır. Örneğin J. Brutzkus, Sambat'ın Türk diyalektlerinde *yüksek, üst* ya da *ana* manasındaki *sam* ve *güçlü* manasına gelen *bat* kelimelerinden doğduğunu ve bu çerçevede Vışgorod'a tekabül ederek anlamının *yüksek kale/müstahkem* olduğunu; Sambat'la karşılaştırıldığında bir liman yerleşimi olan Kiev'in ise *kıyı (kii)* ve *ev* kelimelerinin birleşiminden doğduğunu öne sürmektedir.⁶ Demek ki Hazar etkisi ya da Hazarlarla yakınlığın hem Rusların ilk dönem siyasi yapılanmasına bir model oluşturduğu hem de Rus yerleşim bölgelerinin isimlendirilmesine kaynaklık ettiği söylenebilir.

10. yüzyılda Hazarlara haraç ödeyen son Slav grubunun da, Prens Svyatoslav'ın başkanlığında 966-967 yıllarında Hazar Kağanlığı'na saldırarak başkentini harap etmesiyle Karadeniz steplerindeki hakimiyet dengesi değişmiştir. Daha önce Hazarlar tarafından kontrol edilen Karadeniz steplerine artık Peçenekler hakim olmuşlardır. 8. yüzyılda Uygurların baskısıyla bölgeye gelen bu grup, daha sonra Aral Gölü'ne hakim olmuş ve buradan da batıya ilerlemeye devam etmişlerdir.⁷ 11. yüzyılda ise aynı bölgede Kumanları görmekteyiz.⁸

Netice itibariyle Slav kabilelerinin hem ticaret yolları üzerindeki egemenlik arayışları hem de kuzeyden gelen göçlerin sonucu belirlenen yerleşim yerleri, Slav kabilelerini sadece Şarklı halklar ve kültürlerle devamlı bir ilişkiye geçirmekle kalmamış, bu toplulukların aynı zamanda Slav kabileleriyle karışmasını da beraberinde getirmiştir. Doğal olarak bu kültürel karışım ve etkileşim benzer geleneksel normları, inançları ve de toplumsal yapıdaki ortak noktaları açıklamaktadır.⁹ 10. yüzyılın başlarında İdil

² Rusların kökeniyle ilgili olarak bakınız: George Vernadsky, **The Origins of Russia**, Clarendon Press, Oxford 1959; Marija Gimbutas, **The Slavs**, Thames and Hudson, London 1971; Omeljan Pritsak, "The Origin of Rus", **Russian Review**, S. 36, 1977.

³ Frederic I. Kaplan, "The Decline of the Khazars and the Rise of the Varangians", **American Slavic and East European Review**, S. 13, No. 1, 1954 s. 1-10.

⁴ Vasiliy Vladimiroviç Bartol'd, **Soçineniya. Tom IX: Raboti Po İstorii Vostokovedeniya**, Izdatel'stvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskva 1977 s. 357. Bu unvanı kullanan Kiev'in ilk hükümdarı Vladimir'dir.

⁵ Vasiliy Vladimiroviç Bartol'd, **age**, s. 359.

⁶ J. Brutzkus, "The Khazar Origin of Ancient Kiev", **Slovonic and East European Review**. American Series, S. 3, No. 1, 1944, s. 108-124.

⁷ Richard Pipes, **Russia Under the Old Regime**, Charles Scribner's Sons, New York 1974, s. 35.

⁸ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yay., İstanbul 1981, s. 159.

⁹ Galina M. Yemelianova, **Russia and Islam: A Historical Survey**, Palgrave, GB 2002, s. 2.

(Volga) Bulgarlarının hükümdarı olan İlteber Almuş'un çağrısıyla Bulgar ülkesine İslamiyet'i öğretmek amacıyla giden İbn Fazlân'ın Rusların elbiseleri hakkında verdiği bilgilerin İbn Rusteh ve İbn Havkal'inkilerle tezat oluşturması¹⁰, Rusların bu topluluklar içerisinde giyim kültürlerini dahi etkileyip değiştirdikleri yönünde anlaşılabilir. Fazlân'ın seyahatnamesi, aynı zamanda, Rusların uyguladıkları birçok ritüelin kültürel kaynaşmalar neticesinde onlara intikal ettiğini de göstermektedir. Bu noktada kültürel kaynaşmaların her zaman barışçıl yollarla olmadığını düşünebiliriz. Coğrafi yakınlık ve barışçıl ilişkiler kadar düşmanlıklar da düşmanın askeri ve siyasi yapısı, toplumsal alışkanlıkları ve ekonomik kaynakları hakkında doğru bilgi edinmeyi gerektirmektedir ki, bu da belli ölçüde o düşmanla samimiyeti beraberinde getirmektedir.¹¹ Sovyet döneminin ünlü şarkiyatçılarından N. A. Smirnov da, Rusya'da İslam tarihi incelemeleri üzerine yazdığı kitabında, düşmanın tanınmanın bu tür bir eğiliminden bahsetmektedir. Smirnov, "Düşmanlarını öğrenme isteği, Rus yönetimini, Türkler ve Kırım Tatarları hakkında özel olarak bilgi toplamak, bu amaç için onlara elçiler göndermek, Avrupa ülkelerinin Türklerle Tatarların tarihlerini, devlet yapılanmalarını ve dinlerini konu edinen yazılı kaynaklarıyla tanışmak zorunda bıraktı"¹² demektedir.

Rus edebi geleneğinin 12. yüzyıla kadar oluşmamış olması dolayısıyla, genel olarak Ruslar, özellikle Rus tarihinin ilk dönemleri ve Ruslarla aynı toprakları paylaşan diğer Türk topluluklarına dair bilgiler Arap seyyahlar tarafından nakledilmiştir. Rusya'da ise en erken dönem yazılı kaynak olan *Bygone Yıllarının Masalı* ya da *Laurent Kroniği* olarak da bilinen "Primary Kroniği"¹³, ancak 12. yüzyılda derlenmiştir. Bu eser, 852-1120 yılları arasında Rus tarihinde yaşanan ve yukarıda bahsettiğimiz olayları ele almaktadır. Dolayısıyla Rusların ilişkiye girdikleri diğer topluluklara dair ne düşündüklerini gösteren de ilk kaynaktır. Kronikte Svyatoslav'ın oğlu Vladimir'e kendi dinlerini seçmesi için gelen elçilerden söz edilmektedir. Vladimir'e Yukarı Volga'dan gelen Bulgarlar ya da Arap misyonerler İslam'ı, Almanlar Hıristiyanlığı, Aşağı Volga'dan Hazarlar Museviliği ve Bizanslı misyonerler de Doğu Hıristiyanlığını kabul etmesi yönünde telkinde bulunmuşlardır. Boyarları ve şehirdeki yaşlıları (yaşlılar meclisini) huzuruna çağıran Vladimir, on kişilik bir temsilci grup oluşturarak bu dinlerin yerinde araştırılması için grubu ilk olarak Bulgarların arasına gönderir. Bulgarlar ve İslam'a dair ilk bilgi de böylece Rus topraklarına bir temsilci grubu tarafından getirilmiş olur. Bu ilk bilgiye göre Bulgarlar, "cami dedikleri tapınaklarında utanç verici hareketlerle tapınmaktadırlar ve onların arasında mutluluk yoktur, fakat sadece keder ve korkunç bir koku vardır."¹⁴ Bu ifadeler aynı zamanda Rusların bu dönemde kendilerini, diğer halklar karşısında nasıl konumlandıklarını da bize bir ipucu vermektedir. Genel olarak seyyahların buldukları ülke ve halkları küçük düşürücü ifadeler kullanması diğer seyahatnamelerde de görülmektedir. Burada her halkın kendi kimliğini üstün görme isteğinin rol oynadığı söylenebilir.

Şurası açıktır ki, bütün bu ticari ilişkiler, kültürel ve toplumsal yaklaşımlar belli bir düzeyde o toplumun dilini bilmeyi ya da dil bilen tercümanlar kullanmayı gerektirmektedir. Vladimir'in Bulgarlar'a gönderdiği elçilik heyetinde de bu dili bilen birinin olduğu ya da Bulgar ülkesinden bir tercümanın sağlandığı düşünülebilir. Rusya tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Richard N. Frye, bazı Rusların bu konuda hizmet göstermiş olabileceğini, lakin Kiev'de, Vladimir'de ya da diğer yerlerdeki Şarklı tüccarların çevirmen sağlamış olmasının daha olası olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Benzer bir şekilde Barthold da, kesin olmamakla birlikte, bazı durumlarda Rusların pratik amaçlar çerçevesinde Şark dillerini incelediklerini düşünebileceğimizi ifade etmektedir.¹⁶

¹⁰ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlân Seyahatnâmesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 69.

¹¹ Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*, Indiana University Press, Bloomington 1987, s. 2.

¹² N. A. Smirnov, *Oçerki İstorii İzüçeniya İslama v SSSR*, İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1954, s. 17.

¹³ Tomas Riha (ed.), "The Russian Primary Chronicle", *Readings in Russian Civilisation I: Russia Before Peter the Great, 900 – 1700*, The University of Chicago Press, Chicago 1969, s. 7-9. Aynı zamanda bkz. Serge A. Zenkovsky (ed.), *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales*, E. P. Dutton & Co., Inc., New York 1974, s. 43-73.

¹⁴ Tomas Riha, *age*, s. 9.

¹⁵ Richard N. Frye, "Oriental Studies in Russia." *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples* (Ed. Wayne S. Vucinich), Hoover Institution Press, Stanford 1972, s. 31.

¹⁶ V. V. Bartol'd, *age*, s. 363.

10. yüzyılda Volga Bulgarları'nın İslamiyet'i kabul ederek Abbasileri arkasına alması, pagan Rusları hem Volga Bulgarları'na karşı hem de güçlü bir Musevi Hazar Devleti'ne karşı bir müttefik arayışına itmiş olması muhtemeldir. Galina Yemelianova da bu ihtimal üzerinde durarak Vladimir'in Ortodoks Hıristiyanlığa girmesiyle birlikte Kiev Rusyası için Bizans desteğini garantiye almış olacağına inandığını söyler.¹⁷

Rusların Ortodoks Hıristiyanlığı seçmeleriyle Rus yazınında *Hojdeniya* denilen Hac yolculukları başlamıştır. Başka bir deyişle ticaret ve coğrafi yakınlaşmayla kurulan ilgi, din etkisi altında Kutsal Topraklara yönelmiştir. Deniz yoluyla İstanbul üzerinden gerçekleşen bu yolculuklar genel olarak Şark'a, özel olarak da Orta Doğu'ya dair Rus yazınında bulunabilecek ilk Rusça seyahatnamelerdir.¹⁸ Bu Hac yolcularına da Rusya'ya geri gelirken yanlarında palmiye (pal'ma) dalları getirdikleri için *Palomnik* denilmiştir.¹⁹ Bu kelime tam olarak Türkiye Türkçesindeki "hacı" ifadesine karşılık gelir. Hojdeniya'yı tasvir eden ilk hacılardan biri olan (palomnik) Rahip Daniel, yolculuk hakkında hacılar için önemli bilgiler aktarmakta fakat gittiği ve on altı ay kalıp gördüğü ülkenin siyasi durumu, insanların yaşam tarzı hakkında bilgi vermemektedir.²⁰ Bazı araştırmacılar bunun muhtemel nedenini kilisenin sayıları her gün artan palomniklerle mücadele etme kararı alarak onları bu gezilerden vazgeçirme çabaları olarak açıklamaktadır. Daniel de anlaşılan bu görevi üstlenmiş ve insanları hac yolculuklarından alıkoymak için kutsal yerleri tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Kitabında Filistin'e, büyük külfetler getiren, zorluklarla dolu bir gezi yerine yalnızca kitabını okuyarak tüm kutsal yerler hakkında geniş bilgi edinebileceğini vurgulamıştır.²¹

Hıristiyanlıkla birlikte ortaya çıkan yeni bir durum da Rusların Hıristiyanlıkla ilgili eserlerden ve Bizans üzerinden Şark'ın antik kültür ve geleneklerini öğrenmeye başlamalarıdır. Bizans ve Hıristiyanlık sayesinde Rus kâtipler artık, Antik Şark'ın tarihi ve mitolojik olaylarıyla ilgili efsaneleri, Şark hakkında pek çok anıyı, Yakın Doğu'nun antik tarihinin olaylarının yankılarını içeren kilise babalarının yaşamlarını (*patrologya*) ve çoğu Mısır, Suriye ya da Küçük Asyalı olan Hıristiyan çilecilerinin hayatını öğreniyor ve bunları kopyalıyorlardı. Bu eserleri kopyalayan ve çevirenlerin amacının Şark'ı çalışmaktan çok uzak olduğunu söyleyebiliriz.²² Örneğin, Rusların Moğol istilası öncesi yaptıkları kitap kopyalarından İskender hakkında yazılmış olan *İskendername*'de Hindistan da dâhil olmak üzere Şarkî ülkeler; Hıristiyanlar arasında popüler olan *Fizyolojist* adlı eserde ise doğunun tuhaf hayvanları ve kuşları anlatılmaktaydı.²³ Ayrıca bu dönemin eserlerinden *Vladimir Monomah'ın Öğretisi* adlı kitapta Vladimir'in babası Vsevolod'un beş dil bildiği yönünde bir ifade bulunmaktadır.²⁴ Lakin Vsevolod'un bunları evinde nasıl öğrenmiş olduğu bilinmemektedir. Barthold bunun belki el kitapçıkları sayesinde olabileceğine işaret etmesine karşın, kendisi de Rusya'da bu dönemde dil eğitimin varlığına kuşkuyla yaklaşmaktadır.²⁵

Bir Dönüm Noktası: Moğol İstilasası

13. yüzyılda Moğolların Rusya'yı istilasıyla birlikte, Rus tarihinde hem yeni bir sayfa açılır, hem de bugüne kadar sürececek bir tartışma başlar: Moğol istilası Rus tarihinin seyrini ne yönde etkilemiştir? Bazı tarihçiler Moğol istilasasının Rusya'yı Avrupa'dan kopararak yönünü Şark'a çevirmesine ve

¹⁷ Galina M. Yemelianova, *age*, s. 8.

¹⁸ V. V. Bartol'd, *age*, s. 361.

¹⁹ Ayşe Pamir Dietrich, *Rus Edebiyatı (XI. – XVII. Yüzyıl)*, Multilingual, İstanbul 2003, s. 50.

²⁰ V. V. Bartol'd, *age*, s. 361.

²¹ Dietrich, *age*, s. 50.; B. M. Dantsig, *Blizhniy Vostok V Russkoy Nauke i Literature. Dooktyabrskiy Period*. Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, Moskva 1973, ss. 6-10.

²² G. F. Kim, P. M. Shastitko, *Istoriya Otechestvennogo Vostokovedeniya Do Serediny XIX Veka*, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, Moskva 1990, ss.10 – 13.

²³ Kiev Rusyasındaki bu edebi faaliyetler için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, ss. 55-58.

²⁴ Serge A. Zenkovsky, *age*, s. 98. Bu ifade şu şekildedir: "Sahip olduğun dilin yararını unutma ve babamın kendi ülkesinde, evinde kalsa bile beş dili anladığı gibi, haberdar olmadığın dilleri edin."

²⁵ V. V. Bartol'd, *age*, ss. 362-363.

dolayısıyla geri kalmasına neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Barthold gibi bazı şarkiyatçılar da Yaroslav'ın ölümünden (1054) Moğol istilasına kadar geçen dönemin sürekli artan bir parçalanma dönemi olduğunu ve ülkedeki iç çatışmalar nedeniyle ticaret yapmak için güvenliğin kalmadığını belirterek, Moğol egemenliği döneminde Rusya'da siyasi canlanmanın ve gelecekte oluşacak Rus kültürünün temellerinin atıldığını söylemektedir. Barthold aynı zamanda yaygın kanaatin aksine Rusya'nın Avrupa etkisine Kiev döneminden ziyade Moskova döneminde maruz kaldığını vurgulayarak "Moğol İmparatorluğu'nun oluşumu dahi Batı Avrupa'nın aksine coğrafi ufkun genişlemesine neden olmamış ve Rusya'nın batı karşısındaki kültürel geri kalmışlığını ortaya koymuştur" demektedir.²⁶

Richard Pipes ise Moğol istilasının Rusların yüzünü doğuya dönmesine sebep olduğunu söylemektedir. Ona göre 13. yüzyılın ortasından 15. yüzyılın ortasına kadar Rusya etkin bir biçimde Avrupa'dan ayrılmış ve şark dünyasıyla bütünleşmiştir.²⁷ Ancak, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, erken Doğu Slavları üzerindeki yerleşik ve göçebe Türk kavimlerinin ve İskitler ve Sarmatlardan kalan İranlıların etkisi düşünüldüğünde, Rusya zaten coğrafi ve etnik açıdan Şarkla iç içedir. Pipes'in çalışmasında çelişkili yargılar da bulunmaktadır. Örneğin, yukarıda verdiğimiz ifadelerinden birkaç paragraf önce 15. yüzyıla kadar Rusya'nın Avrupalılar açısından aslında bir *terra incognita* olduğunu belirtmektedir. Frye da çok haklı olarak Moğol istilası öncesi Rusların Doğu ve Batı arasındaki kendi pozisyonları hakkında herhangi bir konseptte ya da duyguya sahip olduğuna inanmanın zor olduğunu söylemekte ve *Busurman* (Müslüman) ve *Nemets*²⁸ (Alman)'in, biri Şarklı diğeri de Batılı barbarlar olmak üzere muhtemelen Rus bölgesinde aynı küçümsemeye tekabül ettiğini belirtmektedir.²⁹ Fakat yine de Doğu Slavları arasında Hıristiyanlığın yayılması, Rusya'nın Şarktan farklı, ona üstün ve onun karşısında olduğuna dair gelecekteki inançlar için bir temel oluşturmuş olabilir.³⁰

Moğol istilasının Rusya'ya getirdiklerinin yanında, Rusya'dan götürdüklerinin olduğu da tartışmasıdır. İstilanın şiddeti, Moğolların Rus şehirlerini yağmalamaları ve yakıp yıkmaları gerek Rus yazınında gerekse Moğolistan yolculuğu esnasında 1245–1246 yıllarında yolu Rusya'nın güneyinde geçen başpiskopos Giovanni de Piano Carpini tarafından aktarılmıştır. Carpini sayısız ölü insan bedeninden bahsetmekte ve Kiev'deki hane sayısının 200'e düştüğünü belirtmektedir: "Kiev'den geçerken yerde yatan cansız bedenlere ait sayısız kemik ve kafatası gördük. Kiev bir zamanlar çok büyük, kalabalık bir şehirdi, ama şimdi hemen hemen hiçbir şey kalmamış çünkü şu an orada sadece iki yüz ev var ve yaşayanları tam bir köle durumunda. Oradan ilerleyişlerine devam eden Moğollar bütün Rusya'yı ykmışlar."³¹

Benzer ifadeler *Ryazan'ın Batu Tarafından Tahribi Menkıbesi*'nde ya da *Rus Yurduunun Tahribi Üzerine Destan*'da da bulunabilir. Bu eserlerde de şehirde tek bir canlı kalmadığından, Ryazan'daki herkesin hep birlikte yerde ölü olarak yattıklarından söz edilmektedir.³² Nicholas V. Riasanovsky, Moğol istilası sırasında yaşanan 1237–1241 yılları arasındaki sürecin Rus halkının yaşadığı en travmatik tarihsel deneyim olduğunu, çünkü tarihinde ilk ve son defa olmak üzere bütün Rusya'ya bir istilacı tarafından boyun eğdirildiğini belirtmektedir.³³ Smirnov da, Rus yazınında İslamiyet'e dair fikirlerin ya da ifadelerin 11. yüzyılda ortaya çıktığını ve bu tür yazıların Rus gezginlerinin İstanbul'a, Atina ve Filistin'e yaptıkları yolculukların anılarıyla beslendiğini ya da zenginleştiğini, hâlbuki 13. yüzyıldaki Moğol istilasının, Rus gezginlerinin kendi toprakları dışına yaptıkları yolculukları çok zorlaştırdığını ve hatta bu dönemde bu yolculukların son bulduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle Riasanovsky, Moğol saldırısının bu

²⁶ V. V. Bartol'd, *age*, s. 363.

²⁷ Richard Pipes, Giles Fletcher tarafından 1591'de yazılan "Of the Russe Commonwealth" eserine önsözünde. Giles Fletcher, *Of the Russe Commonwealth*, Harvard University Press, Cambridge 1966, s. 2.

²⁸ Alman manasına gelen *Nemets*, dili/nutku tutulmak manasına gelen *nemet* fiilinden türemiştir. Krş. Nemoi: dilsiz.

²⁹ Richard N. Frye, *agm.*, ss. 31-32.

³⁰ Richard N. Frye, *agm.*, s. 32. Moğol istilasının Rus kültürel hayatına etkileri ve bu döneme ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Halperin, *age*, ss. 120-126.

³¹ Giovanni de Plaona Carpini, *The Mongol Mission* (Ed. Christopher Dawson), Sheed & Ward, New York 1955, s. 29.

³² Serge A. Zenkovsky, *age*, ss. 196 – 207; Ayşe Pamir Dietrich, *age*, ss. 59-61.

³³ Nicholas V. Riasanovsky, *A History of Russia*, Oxford University Press, New York 1993, ss. 72 – 76.

dönemdeki yazın hayatında da baskın olduğunu belirtmekte, bu yüzyıllardaki dışarıya yönelik anıların ve anı yazılarının eksikliğini, Moğol saldırısına bağlamaktadır.³⁴

Yine de, Moğol dönemiyle ilgili olarak, bahsi geçen bu sınırlı eserler dışında Moğollar üzerine yazılmış bir Rus literatürünün olmaması, bu dönemi değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu dönem Marco Polo ya da Carpini tarafından kaleme alınan eserlerden kısmen öğrenilmektedir. Keza bu tür bir edebi geleneğin oluşmamasını Moğol istilasına bağlayanların ve hatta Puşkin gibi Rusya'nın Rönesans'ı kaçırmamasının müsebbibini Moğollar olarak gösterenler de bulunmakla birlikte, Moğol istilası öncesinde de Rus edebi kültürünün Batı Avrupa'ya kıyasla çok geri, İslam Dünyasıyla ise kıyaslanamayacak kadar geri bir düzeyde olduğu malumdur.³⁵ Kaldı ki Rusya edebi geleneğinin çok erken bir dönemindedir ve bu zamana kadar bütün ticari hareketlilik ve ilişkiler Şark'tan Batıya doğru olmuştur. Dolayısıyla Şarklı tüccarlar Rusya'yı ziyaret ederken, Şark'ta bulunabilecek Ruslar, muhtemelen savaş esirleri ya da kölelerden ibarettir.³⁶ Başka bir deyişle Moğol istilası öncesi ve istilanın devam ettiği iki yüzyıl boyunca Şarkla ilişkilerinde Rusya çok pasif bir durumdadır. Batı'dan gelen etki de Batı Avrupa'dan değil, Bizans üzerinden gelmektedir. Her şeye karşın, Moğol istilasının Rusya'yı değiştirdiğini ve Rusya'nın Şarkla olan pasif ilişkisinin bu dönemle birlikte daha aktif bir döneme girdiğini söyleyebiliriz. Bu konuda Frye, Altın Orda'nın Rusya üzerindeki hâkimiyetinin Rusya'yı Batı'dan ayırdığı genel kanısının yanlış olduğunu, aksine tam da bu dönemde Batı Avrupa'nın Moskova'yı gerçekten keşfettiğini söylemektedir.³⁷

Benzer bir şekilde Rusya tarihi uzmanlarından Robert Crumney de, Moğollar'ın büyük kneze ve Ortodoks kilisesine verdikleri destekle parçalanmış bir halde bulunan Rus knezliklerinin birleşmesine katkıda bulunduğunu ifade eder.³⁸ Knezliklerin tek bir büyük knez tarafından yönetildiğinde vergi toplamak gibi işlerin ne kadar kolaylaştığı düşünülecek olursa, Moğollar tarafından verilen desteğin boşuna olmadığı anlaşılır. Smirnov da, 15 – 16. yüzyıllarda Rus halkının Türklere, Kırım Tatarlarına ve diğer göçebe topluluklara karşı korkunç bir savaş verdiğini ve bu durumun da Macaristan, Avusturya, Rusya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde merkezi devletlerin kuruluş sürecini hızlandırdığını belirtmektedir.³⁹ 14. yüzyılın Moskova ve Kıpçak kurumları arasındaki benzerlikler üzerinde duran Donald Ostrowski ise 14. yüzyıl Moskova'sının temel politik ve askeri kurumları ile sistemlerinin Kıpçak Hanlığı'ninkilerle paralellik gösterdiğini ileri sürmektedir.⁴⁰

Moğolların zayıflamasıyla birlikte Moskova da Moğolların bıraktığı toprakları, başka bir deyişle diğer knezlikleri kendisine katarak büyümeye başladı. Bu dönemde doğuya doğru bir açılımla Hindistan, İran gibi ülkelere elçilik heyetleri gönderilmeye başlandı. 1466'da Tverli tüccar Afanasii N. Nikitin'in de içinde bulunduğu elçilik Şirvanşah'ın huzuruna, Şemaka'ya gitmiştir. Lakin Nikitin'in gittiği, gördüğü yerleri anlattığı günlüğünden (*Üç Denizde Seyahat*) hiçbir tüccar yararlanmamıştır. Hâlbuki Nikitin, Şemaka, Derbent, Bakü, İran ve Hindistan'da bulunmuş ve gittiği ülkelere nasıl ulaşılacağına dair bilgiler vermiştir. Nikitin'in her gittiği yerde bölgesel dilleri çok kısa bir zamanda ve yerli halkla anlaşacak kadar öğrendiği, aktarımlarında Tatarca, Farsça ve Hintçe ifade ve kelimeleri kullanmasından anlaşılmaktadır.⁴¹

³⁴ N. A. Smirnov, *age*, s. 14.

³⁵ Richard N. Frye, *age*, s. 32.

³⁶ Richard N. Frye, *age*, s. 32.; Prof. Dr. Halil İnalçık da Moskova ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barışçı ilişkilerin son bulunduğu 1512'den sonra Rusya'ya Tatar akınlarının sürekli bir hal aldığını ve yalnız 1606 – 1617 yılları arasında Rusya'dan yüz bin esir alındığını ve bunların çoğunun Kefe yolu ile Türkiye'ye sevk edildiğini söylemektedir. Bkn. Halil İnalçık, "Osmanlı – Rus İlişkileri 1492 – 1700", *Türk – Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491 – 1992*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 27.

³⁷ Richard N. Frye, *age*, s. 32.

³⁸ Robert O. Crumney, *The Formation of Muscovy, 1304 – 1613*. Longman, London ve New York 1987, ss. 29-30.

³⁹ N. A. Smirnov, *age*, s. 16.

⁴⁰ Donald Ostrowski, "The Mongol Origins of Muscovite Political Institution", *Slavic Review* S. 49, No. 4, 1990, ss. 525-542. Bu konuda Barthold da aynı fikirdedir. "Tatar gelenekleri, Rusya'nın dış siyasetine ve elçilik protokollerine uzun bir zaman yansımıştır. Tatar hanlıklarının ortadan kalkması veya zayıflamasıyla Tatar devlet fikri Rus çarına devredilmiştir. Öyle ki, Rus çarı "Büyük Bey, Beyaz Han" diye çağrılır olmuştur." V. V. Bartol'd, *age*, s. 247.

⁴¹ V. V. Bartol'd, *age*, s. 249.

Sonuç

Sonuç olarak, 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar geçen sürede, Rusların Şarkla olan ekonomik ilişkileri, düşmanını ve karşılaşılan halkları bilme isteği tamamen somut temeller üzerine dayanmaktadır ve bu bağlamda tümüyle pratik amaçlıdır. Her ne kadar 15. yüzyıla kadar Rusya için Şark ve Batı ayrımı kesin ve net çizgilerle belirli olmasa da, Moğol istilasının sonuna kadar Rusların tarihi, Şark'ın bir uzantısıdır. Bu çerçevede de Şark'ı bilmek Rusya için bir seçim değil, zorunluluktur. Çünkü ticaret yapmak için de, düşmanını bilmek için de dile ihtiyaç vardır. Ancak, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bu dönemde muhtemelen dille ilgili gerekli işlerde, mesela çeviri işinde kullanılanlar Ruslar değil, Türkler ve Tatarlardır. Başka bir deyişle, daha ilk baştan Ruslarla Doğu'lu halklar arasındaki aracılık ilişkilerinde başat rolde Ruslar bulunmamaktadır. Fakat çeviri, anlaşma, ticaret vs. işlerinde kullanılan kişilerin Rus olmaması, tarihin ilerleyen noktalarında, özellikle de Moskova'nın yükselmesi ve Rus ulusal kimliğini oluşturma çalışmalarıyla beraber rahatsızlık vermeye başlayacak ve bunun için de Ruslar bu işler için eğitime başlanılacaktır. Moğol döneminde ise Ruslar, idari açıdan Moğol sonrasının mirasçısı olmuşlardır. Bütün tartışmaların dışında, şu açıktır ki, gerek Moğol öncesi dönemde, gerekse Moğol istilası döneminde Rusya'nın yaşadığı deneyim, eşsizdir. Bu nedenle eğer Rus şarkiyatçılığının özellikle Çarlık Rusyası ve sonra Sovyetler Birliği döneminde ulaştığı aşamayı daha iyi anlayabilmek için Rusya'da şarkiyatçılığın başlangıç noktası olan dönemin ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Moğol istilasından 15. yüzyıla kadar uzanan bu dönem, Rusya'nın Şark'la yaklaşmasının zorunlu olduğu bir dönem olarak adlandırılabilir. Bu zorunluluğu yaşamış olan Rusya için Şark, bir hobi ya da fantezi değil, tarihin getirdiği bir zorunluluktur.